

УДК 37.091.4Макаренко-Дюшен
DOI: 10.33989/2226-4051.2020.22.221993

Андрій Ткаченко, м. Полтава
ORCID: 0000-0003-4408-2653

Олена Жданова-Неділько, м. Полтава
ORCID: 0000-0002-1414-2355

ДВА ОБРАЗИ ГОЛОВНОЇ ОПОНЕНТКИ МАКАРЕНКА: МІНЛИВОСТІ ЖЕТТЄВОЇ ДОРОГИ ВАЛЕНТИНИ ДЮШЕН

Стаття присвячена висвітленню насиченого подіями життєвого шляху головної ідейної опонентки А. С. Макаренка – активної революціонерки, відомої діячки вітчизняної освіти, авторки численних педагогічних публікацій Валентини Максиміліанівни Дюшен. Докладно подана хронологія всіх відомих контрверсійних моментів професійного діалогу В. М. Дюшен і А. С. Макаренка, вперше в макаренкознавчій літературі представлено документальне підтвердження повідомлень А. С. Макаренка щодо належності В. М. Дюшен до троцькістської опозиції.

Ключові слова: Валентина Максиміліанівна Дюшен; Антон Семенович Макаренко; система соціального виховання; троцькізм; Полтавська / Харківська трудова колонія імені М. Горького; Дитяча комуна імені Ф. Е. Дзержинського; Народний комісаріат освіти України.

Постановка проблеми. Новаторська педагогіка Антона Макаренка, попри свою очевидну ефективність, як ми знаємо, доволі часто зустрічала неоднозначну реакцію в педагогічних та адміністративних колах того часу. Серед тих, хто особливо активно опонував яскравому завідувачеві Полтавської / Харківської трудової колонії імені М. Горького і Дитячої комуни імені Ф. Е. Дзержинського, була переконана революціонерка, відома освітня діячка та авторка педагогічних нарисів Валентина Максиміліанівна Дюшен. Історія стосунків між цими двома педагогами розкриває перед нами і важливі аспекти ідейно-теоретичної боротьби А. С. Макаренка, і характер його адміністративного оточення, і специфіку сприйняття його інноваційних методів офіційною педагогікою 1920 – 1930-х років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характерно, що радянська історіографія, очевидно, з огляду на суперечливі політичні обставини життя В. М. Дюшен взагалі обійшла мовчанням цю помітну в історії вітчизняної освіти діячку. Першим, хто порушив традицію замовчування, був провідний світовий макаренкознавець, керівник лабораторії «Макаренко-реферат» Марбурзького університету Гьотц Хілліг, який свого часу включив докладний нарис про В. М. Дюшен до своєї, написаної на основі розсекречених архівних фондів, книги «Побляклі обличчя, забуті люди... 28 портретів “друзів” і “ворогів” Макаренка» (Hillig, 1999, s. 148–158). Цей нарис, написаний на основі пошуків і узагальнення багатьох різножанрових матеріалів, і до сьогодні залишається найінформативнішим життєписом В. М. Дюшен. Пізніше побачила світ низка цікавих статей на дану тему українських і закордонних учених, особливо докладними із яких є біографічні нариси О. М. Груздевої та Т. В. Філімонової (Груздева, 2011; Філімонова, 2005). Проте знайдені останнім часом матеріали проливають додаткове світло на неоднозначну постать В. М. Дюшен.

Мета статті – проаналізувати чинники особистісного становлення та специфіку життєвого шляху В. М. Дюшен у контексті контрверсійності її професійного діалогу з видатним соціальним педагогом-реформатором А. С. Макаренком.

Методи дослідження: для накопичення біографічної інформації та фактологічного матеріалу про діяльність В. М. Дюшен, її роль у педагогічних пошуках А. С. Макаренка застосовувалися метод педагогічної біографістики та проблемно-пошуковий метод; для з'ясування характеру інтерпретації постаті В. М. Дюшен в історії вітчизняної освіти – історіографічний, ретроспективний, історико-логічний і джерелознавчий аналіз.

Виклад основного матеріалу. Змалювавши на сторінках «Педагогічної поеми» образ інспекторки Наркомосу Брегель, безперечним прототипом якої виступила В. М. Дюшен, педагог-письменник у підготовчих матеріалах до свого всесвітньо відомого роману схарактеризував так цей персонаж: «...несподівано з'являється в колонії, вражає своїм тоном [...]. Потім починає мелькати частіше, є противником переїзду в Куряж і трудового

корпусу, фиркає на комуну Держинського і на всі порядки. Злісна, вульгарна, пліткарка, розбещена баба, у якої ненависть до колонії відбувається на ґрунті невдач в особистому житті і безладності цього життя [...], б'є свою дочку. [...] Злобно зустрічає Горького. Між іншим, це вона рекомендує віддавати дітей куркулям» (Макаренко, 2003, с. 700). Такий непривабливий портрет літературного героя, напевно, був спричинений напруженими особистими стосунками А. С. Макаренка з його прототипом, проте реальні особливості біографії та кар'єри Валентини Максиміліанівни дозволяють осягнути незрівнянно більш широкий план цієї непересічної особистості.

Народилася В. М. Дюшен (у дівочтві – Блох) у німецько-єврейській родині лікаря, випускника Київського університету Св. Володимира, Максиміліана Львовича Блоха в м. Стара Русса Новгородської губернії 25 грудня 1884 р. Після смерті батька сім'я переїхала до Петербургу, де влаштувалася при Іванівському дівочому училищі Людинолюбного товариства. Мати відкрила приватний дитячий садок і невелику підготовчу школу. В інтелігентній сім'ї всі п'ять дочок багато читають, вивчають французьку мову, вдома мати говорить із ними німецькою, одна із сестер, Леонія, перед Першою світовою війною живе і навчається у Швейцарії і Франції. Валентину мати-педагог Емілія Яківна віддала до інтернату при Коломінській жіночій гімназії, яку та закінчила 1901 р. із срібною медаллю і вступила до математичного відділення Педагогічних курсів Санкт-Петербурзьких жіночих гімназій – закладу, що готував учительок для початкових шкіл і домашніх наставниць. Отримавши у травні 1904 р. атестат, уже з наступного року, тобто практично водночас із А. С. Макаренком, В. М. Блох почала викладати математику в столичних початкових школах. Цього періоду, опинившись у центрі подій Першої російської революції, вона серйозно захопилася революційною діяльністю, вступила до лав РСДРП(б) (1905), познайомилася з однією з найвпливовіших жінок – членів більшовицької партії, майбутньою дипломаткою Олександрою Коллонтай (Груздева, 2011; Дюшен, 1964; Звенигородская (Блох)).

Саме О. М. Коллонтай, тісна дружба з якою триватиме довгі роки, заклала основи революційної ідеології Валентини Максиміліанівни. Вона також залучила юну революціонерку до занять у вечірніх і недільних школах для робітників, в одній із яких та познайомилася із дружиною В. І. Леніна Н. К. Крупською (Груздева, 2011).

Революційні ідеї зблизили її і з майбутнім чоловіком – випускником Санкт-Петербурзького технологічного інституту, інженером, членом РСДРП з 1903 р. (меншовиком) – Борисом В'ячеславовичем Дюшеном (1886–1949), якому вона згодом народила трьох дітей. Партійні розбіжності (В. М. все життя вважала себе більшовичкою – А. Т., О. Ж.-Н.) і революційні події у 1917 р. все ж зруйнували цей шлюб: Б. В. Дюшен був призначений комісаром Тимчасового уряду в м. Ярославль, де 1918 р. став одним із керівників знаменитого повстання проти більшовицької влади (Груздева, 2011). У подальшому Б. В. Дюшен служив у штабі білогвардійської Північно-Західної армії генерала М. М. Юденича, активно співпрацював у редакції відомим російським письменником О. І. Купріним ревельській газеті правих есерів «Вільна Росія». В еміграції в Берліні був членом редколегії центрального органу зміновіхівців – газети «Напередодні» (рос. – «Накануне»). Внаслідок співпраці з органами ОДПУ 1926 р. зміг повернутися до СРСР, жив у Москві, працював завідувачем відділу заочного навчання при Головному управлінні профосвіти Наркомосу РСФРР. 1935 р. був заарештований органами НКВС і ув'язнений на п'ять років, однак достроково звільнений і прийнятий на посаду головного інженера спецлабораторії НКВС-МДБ СРСР. Будучи вже підполковником держбезпеки, став лауреатом Сталінської премії – за деякими припущеннями, за розробку пристрою для підслуховування (Колпакиди, 2003).

У 1917–1918 рр. Валентина Максиміліанівна, продовжуючи вчителювати в одній із гімназій, паралельно завідувала відділом з евакуації Петрограда, брала участь у розробці заходів із ліквідації неписьменності та безпритульності, з 1918 р. очолювала дитячу колонію №4 в Царському Селі під Петроградом, пізніше – курси з підготовки керівників дитячих установ (Груздева, 2011).

Навесні 1919 р. її направили в Україну з метою організації системи дитячих будинків. Працюючи спочатку в Харкові, потім у Києві, В. М. Дюшен керувала відділом соціального виховання Наркомосу, викладала в Чернігові на курсах підготовки вчителів і керівників із соцвиху, багато публікувалася в пресі. Під загрозою наступу білої армії А. І. Денікіна вона разом із О. М. Коллонтай змушена була переїхати до Москви, де впродовж 1919–1925 рр. очолювала різні відділи Наркомосу РСФРР (підвідділ соцвиху відділу єдиної трудової школи, відділ досвідних педагогічних установ), читала лекції з питань соціального виховання і дитячого руху в Губвідділі народної освіти та Комуністичному університеті імені Я. М. Свердлова, брала участь у різних форумах із питань освіти, публікувалася в педагогічних журналах, виступила одним із організаторів, а з 1921 р. завідувачкою Дитячого містечка імені III Інтернаціоналу (Груздева, 2011). Привернула увагу педагогічної громадськості підготовлена під її керівництвом книга «П'ять років Дитячого містечка імені III Інтернаціоналу» (Москва, 1924).

Наприкінці 1925 р. вона «за сімейними обставинами» (місце роботи другого чоловіка) переїхала до Харкова і обійняла посаду спочатку інспектора, а з кінця вересня 1926 р. – головного інспектора дитячих будинків Управління соціального виховання НКО (Груздева, 2011; Hillig, 1999). Саме тоді керована А. С. Макаренком Полтавська трудова колонія імені М. Горького потрапляє до сфери компетентності В. М. Дюшен і саме тим приблизно часом датоване перше відоме нам свідчення специфічності стосунків цих спеціалістів у царині боротьби з безпритульністю. Йдеться про Першу Всеукраїнську конференцію дитячих містечок, що проходила з 30 вересня до 5 жовтня 1926 р. в Одесі, на якій А. С. Макаренко декларував головні постулати своєї виховної системи як альтернативи офіційній доктрині соціального виховання.

Деяке уявлення про тон їх стосунків дають спогади учасника конференції, завідувача одного з одеських дитячих будинків Д. Б. Макаровського: «Першим питанням порядку денного т. Дюшен оголосила доповідь А. С. Макаренка на тему: “Досвід соціального виховання безпритульних підлітків”. / Антон

Семенович підвівся і привселюдно заявив: “Я таку доповідь робити не збираюся!” / У президії замішання. Аудиторія не розуміє, насторожилася. Потім був такий діалог. / Д ю ш е н. Антон Семенович, ми ж з вами домовилися. / М а к а р е н к о. Так, ми домовилися, але ви сформулювали тему не так, як ми домовилися. / Д ю ш е н. В чому справа? Не розумію. / М а к а р е н к о. Тема доповіді – “Моя система виховання”. / Д ю ш е н. Ваша система хіба не система соціального виховання? / М а к а р е н к о. Наркомос мою систему офіційно за систему соціального виховання не визнає. / Президія порадилася, і Дюшен, вибачившись перед аудиторією, оголосила назву доповіді в редакції А. С. Макаренка» (Макаровский, 1971). Попри цей випадок, В. М. Дюшен у своєму звіті про названу конференцію, опублікованому в українському часопису «Друг дітей», доволі багато місця надала переказу промови А. С. Макаренка, відмітивши, що вона «була кращою доповіддю, що найбільше оживила конференцію і викликала жвавий обмін думками». Водночас авторка обмовилася про «цілий ряд досить спірних питань, які мають місце в системі колонії ім. Горького» (Дюшен, 1926).

Наступною подією, що продемонструвала вже реальне загострення протистояння В. М. Дюшен і А. С. Макаренка, була реалізація останнім своєї ідеї щодо масового виховання безпритульних. Ініційоване Макаренком переведення Полтавської трудової колонії імені М. Горького до приміської зони Харкова та об’єднання всіх інтернатних установ Харківського округу в так званій Трудовий дитячий корпус стало переломним моментом історії цієї інноваційної установи, оскільки сприяло розповсюдженню винайденої в ній унікально ефективною виховної технології в межах широкої мережі закладів соціального виховання. Дюшен стала чи не найвпливовішим учасником групи діячів освіти, що активно опонувала Макаренку в цій справі.

А. С. Макаренко не встиг тоді повноцінно реалізувати свій проєкт, бо був змушений піти як із створеного і очолюваного ним Управління дитячими установами Харківського округу, так, згодом, і з Горьківської колонії. Невдовзі після руйнації ідеї Трудового корпусу А. С. Макаренко зазнав найбільшнього удару – 8 травня у своїй промові на VIII з’їзді ВЛКСМ, що

проходив у ті дні в Москві, Н. К. Крупська піддала нищівній критиці «Будинок імені Горького на Україні». Хоча приводом для обурення головного ідеолога радянської освіти тоді став нарис про Горьківську колонію української журналістки і дитячої письменниці Н. Ф. Остроменцької «Назустріч життю», опублікований у московському журналі «Народний учитель» (Остроменцькая, 1928), але ж не можна й виключати ролі Дюшен у створенні в очах Н. К. Крупської негативного образу А. С. Макаренка. Принаймні за три дні після публікації в газетах промови Крупської, 20 травня 1928 р. А. С. Макаренко пише дружині про черговий напад своєї опонентки: «На з'їзді завідувачів в Ахтирці мене крили – алла [...]. Особливо Дюшен та Довгополук» («Ты научила меня плакать...», 1994, с. 80).

В один із моментів особливо гострої критики колонії імені М. Горького він у листі до дружини з болем і відчаєм вигукує: «Мені це набридло. Я не хочу вже бути постійним об'єктом якоїсь, їй-богу, ненормальної кліки. [...] Якась самогубна дурість, дурість, що виходить навіть не з голови, а з якогось пупа, прямо панує в нашому суспільстві. І що це за суспільство таке: Зайчик, Сухарев, Фіш, Дюшен – якесь звалище безвідповідальних бузотерів. Я не хочу кинути їм під ноги і свій мозок, і свої нерви. Ось просто вважаю, що це зайве. Я знаю, що вони ні за що не відповідатимуть, біс із ними. Значить, тим паче немає мого обов'язку служити їм, цьому нещасному сліпому товариству дефективних людей» («Ты научила меня плакать...», 1994, с. 64).

Останні два свідчення непростих стосунків Дюшен і Макаренка, пов'язані з наступним етапом життя Антона Семеновича – Дитячою комуною імені Ф. Е. Дзержинського. Ще в березні 1928 р. В. М. Дюшен виступила проти начебто недооцінки А. С. Макаренком шкільної роботи на засіданні секції соціального виховання Українського науково-дослідного інституту педагогіки (далі – УНДІП), присвяченому обговоренню головних стартових документів очоленої Антоном Семеновичем установи. «Не розумію тов. Макаренка, – вигукувала Дюшен, – який говорить, що, якщо буде нормальна школа, то це значить звести нанівець майстерні, самообслуговування, сільське господарство тощо. Не можна ставити завдання лише на той час,

коли діти в установі, і не ставити питання у перспективі». На її думку, саме закінчення семирічки відкриває перед учнем широке поле діяльності (Хиллиг, 1991).

Другий епізод ми знаходимо в листуванні педагога з дружиною. 27 вересня 1928 р. А. С. Макаренко, який за дев'ять місяців до того очолив комуну, змушений був приймати у зразковому закладі свою опонентку як представницю Наркомосу: «Зараз приїжджала Дюшен. Я їй колись ... пику не за те, що вона зла і заздрісна, а за те, що вона не вміє приховувати своєї злості і заздрості. Мені, крім того, набридла одноманітність її міміки. [...] Дюшен сьогодні приїжджала така ж, як і завжди: одноманітно манірна, неделікатна, обмежена і страшенно некультурна і невихована. Мене це навіть уже не чіпає. [...] Дюшен приїжджала з видом переможця. Вона на кожному кроці стуляла губи і ніжним тоном вимовляла якусь злобливеньку сентенцію. Я весь час відмовчувався і з підкресленою ввічливістю відкривав перед нею двері. Тільки коли сідала на візника, я у відповідь на якусь краплю жовчі, що випала з неї, сказав: «Ви так само мало розумієте в справі, як і раніше. Я думав, що загибель колонії Горького чогось Вас навчить». Вона тільки запитала: «Так?» Позеленіла і поїхала. Ну, і біс із нею. Не варто Вам писати про таку каракатицю» («Ты научила меня плакать...», 1994, с. 106, 108).

У жовтні 1929 р. В. М. Дюшен звільнилася з Упрсоцвиху і перейшла на посаду заступника начальника відділу соціального виховання до УНДП. За рік, тобто в жовтні 1930 р., вона очолила щойно заснований київський філіал УНДП, але вже в листопаді 1931 р. за власним бажанням звільнилася, після чого працювала керівником кафедри дитячого руху і позашкільної роботи, а також деканом факультету дитячого комуністичного руху в Київському інституті соціального виховання. В червні 1934 р. В. М. Дюшен знову повернулася до Наркомосвіти РСФРР (Hillig, 1999).

Сталінські репресії не оминули і Валентини Максиміліанівни. На початку 1950-х років вона була заарештована і навіть попри заступництво О. М. Коллонтай, тоді Надзвичайного і Повноважного посла у Швеції і радника міністра закордонних справ, відправлена на заслання до Казахстану. Але по смерті

Сталіна вона повернулася до Москви, стала персональним пенсіонером союзного значення, мешкала в сім'ї свого сина й до кінця життя неодноразово публікувалася зі спогадами про свою бурхливу революційну і педагогічну діяльність, рецензувала книги (Груздева, 2011; Дюшен, 1998). Її портрет останніх років життя дещо дисонує з образом, що змалював нам А. С. Макаренко: «сива велична старенька, тримається відокремлено, живе своїм світом, зі своєї кімнатки майже не виходить. Вона – стара революціонерка, із тих – із романтиків, аристократка, яка мріє про щастя для всіх людей...» (Романушко).

Для загальної характеристики Валентини Максиміліанівни доцільно додати ту примітну обставину її особистого життя, що й другий її чоловік – Володимир Християнович Ауссем (1879–1937) – був не менш яскравою особистістю – відомий революціонер, народний секретар фінансів радянської УНР (1918), повпред, радник повпредства УСРР (а насправді, резидент ДПУ) у Берліні, повпред СРСР у Відні (1921–1925), голова Всеукраїнської Ради Народного Господарства (1925) тощо (Алексеев, Колпакиди, & Кочик, 2012, с. 13–14; Большая советская энциклопедия, 1926). Звертає на себе увагу цікавий факт: обидва чоловіки В. М. Дюшен були активними революціонерами, обіймали керівні посади, доволі тривалий час жили за кордоном, працювали в органах НКВС та обидва відчували на собі політичні репресії 1930-х років.

Син Валентини Максиміліанівни, Ігор Борисович Дюшен (1917–2003) був кандидатом філологічних наук, відомим істориком зарубіжної літератури та театрознавцем. Відомо, що він певний час виховувався в харківському дитячому будинкові для дітей революціонерів, закінчив Літературний інститут і аспірантуру Московського державного педінституту імені В. І. Леніна, викладав у Московському державному інституті міжнародних відносин, Державному інституті театрального мистецтва та інших вишах, досліджував зарубіжну літературу ХІХ століття, драматургію театру абсурду. Серед його учнів – ціла плеяда акторів провідних московських театрів, зокрема Театру на Таганці (Дюшен, 1998; Кирнозе, 2018; Романушко).

У цитованій вище характеристиці А. С. Макаренком В. М. Дюшен є така фраза: «...поразка її відбувається разом з поразкою троцькізму, педагогічним виразником якого вона є» (Макаренко, 2003, с. 700). Ще одне, навіть більш колоритне, свідчення належності Дюшен до троцькістської опозиції, що міститься у підготовчих матеріалах А. С. Макаренка до «Педагогічної поеми», наводить Г. Хілліг: «...бабська і політична блудливість [...] розмови про великого Троцького і про властолюбного і нікчемного Сталіна, про правоту Троцького, про те, що Росія йде до погибелі». Поряд із цим Г. Хілліг звернув увагу на те, що у своїй книзі «Політичні свята в школі і дитячому будинку: керівництво для педагогів» Дюшен, наводячи у списку рекомендованої літератури праці політиків, лише ім'я Троцького називає з ініціалами, як, очевидно, свідчення особливо поважного ставлення до нього (Hillig, 1999).

Попри наведені доволі експресивні натяки А. С. Макаренка щодо належності В. М. Дюшен до троцькістської опозиції, документальних підтверджень цього факту досі виявлено не було. Але нещодавно у фондах Державного архіву Харківської області нами були знайдені протоколи партійної колегії Харківської окружної контрольної комісії КП(б)У – головного органу, що опікувався чистотою партійних лав, – у яких упродовж короткого проміжку часу доволі часто фігурує ім'я Дюшен. Як з'ясувалося, у грудні 1927 р. партійний осередок НКО ухвалив виключити Валентину Максиміліанівну з партії; у січні 1928 р. Журавлівський райком КП(б)У м. Харкова погодився з цим рішенням, запропонувавши ще й зняти її з керівної роботи: «З огляду на те, що Дюшен з 1923 р. по цілому ряду питань розділяла точку зору опозиції». На початку лютого партколегія, зважаючи на те, що Дюшен визнала помилкою свою опозиційну роботу, вирішує в партії її залишити, але винести сувору догану «за ідеологічну нестійкість». Однак уже за тиждень, у зв'язку з новими матеріалами у справі, партколегія все ж виключає її з лав КП(б)У (Харьковская Окружная Контрольная комиссия КП(б) Украины..., 1928).

Висновки. Сукупність знайдених матеріалів про Валентину Дюшен являє нам, безперечно, масштабну особистість високо-

професійного, активного, працездатного і принципового діяча історії вітчизняної освіти. Проте, очевидно, саме неоднозначність, суперечливість цієї постаті зумовлює діаметрально протилежні її оцінки з боку сучасників.

Конфлікт Макаренка і Дюшен, на нашу думку, неодмінно має розглядатися у двох – об'єктивній і суб'єктивній – площинах. З одного боку, напруженість їх професійних стосунків як представників інноваційної педагогіки є свідченням тої боротьби, що завжди супроводжує ствердження будь-якої нової доктрини. З іншого боку, – обидва ці діячі були надзвичайно яскравими, самобутніми постатями і водночас у край амбіційними особистостями. При цьому амбіційність і безапеляційність В. М. Дюшен стосовно самовпевненого, але безпартійного керівника провінційної установи, вважаємо, диктувалася її адміністративним статусом, належністю до політичної еліти та, не в останню чергу, столичною освітою та соціальним походженням. Поки що важко пояснити, чи вплинула якимось чином опозиційність Дюшен на її педагогічні погляди, але не можна не помітити, що А. С. Макаренко у своїй критиці на її адресу робить на цій обставині особливий наголос.

Перспективи подальших досліджень. Більш ретельного аналізу потребують педагогічні погляди В. М. Дюшен, специфіка її ідеологічних переконань як можливі передумови контроверсійного характеру професійного діалогу з А. С. Макаренком.

Список використаної літератури

- Алексеев, М. А., Колпакиди, А. И., & Кочик, В. Я. (2012). *Энциклопедия военной разведки. 1918–1945 гг.* Москва: Кучково поле.
- Большая советская энциклопедия.* (1926). (Т. 4). Москва: Советская энциклопедия.
- Груздева, Е. Н. (2011). Валентина Максимилиановна Дюшен (Страницы биографии). В *Имя в истории петербургской школы: материалы для самостоятельной работы студентов.* (Кн. 3, с. 35-42). Санкт-Петербург: Астерион.
- Дюшен, В. (1926). Первая Всеукраинская конференция детских городков. *Друг детей*, 8/9, 28-30.
- Дюшен, В. (1964). О большой жизни. *Новый мир*, 11, 277-280.
- Дюшен, И. (1998). *Типичный московский пейзаж.* Взято из <http://lebed.com/1998/art723.htm>
- Звенигородская (Блох), Е. М. [*Воспоминания для племянника*]. Взято из <http://memoirs.memo.ru/memoir/show/id/387>
- Кирнозе, З. И. (2018). Игорь Борисович Дюшен: от реализма к постмодернизму. В *XXX Пуришевские чтения. «Тезаурус и личность ученого»* (с. 48-49). Москва: МПГУ.
- Колпакиди, А. И. (2003). *Энциклопедия секретных служб России.* Москва: АСТ; Астрель; Транзиткнига.
- Макаренко, А. С. (2003). *Педагогическая поэма.* Москва: ИТРК.

- Макаровский, Д. Б. (1971). Штрихи к биографии. В *А. С. Макаренко: сборник статей* (Кн. 8, с. 126-128). Львов: Изд-во Львовского университета.
- Остроменцкая, Н. Ф. (1928). Навстречу жизни. *Народный учитель*, 1/2, 42-77.
- Романушко, М. С. *Галёрка на Садово-Спасской*. Взято из <https://biography.wikireading.ru/258682>
- «Ты научила меня плакать...» (Переписка А. С. Макаренко с женой. 1927–1939). (1994). (Т. 1). Москва: Витязь.
- Філімонова, Т. В. (2005). Дюшен Валентина Максиміліанівна. В *Українська педагогіка в персоналіях* (Кн. 2, с. 224–229). Київ: Либідь.
- Харьковская Окружная Контрольная комиссия КП(б) Украины. *Протоколы заседаний партийной коллегии Окружной Контрольной Комиссии № 17–41*. (1928). (Ф. П-9, Оп. 1, Спр. 16, Арк. 129). Державний архів Харківської області. Харків.
- Хиллиг, Г. (Сост.). (1991). *На вершине «Олимпа»*. Подборка документов о конфликте Макаренко с представителями украинского «соцвосо», (февраль – март 1928 г.). Марбург.
- Hillig, G. (1999). *Verblaßte Gesichter, vergessene Menschen: 28 Porträts von "Freunden" und "Feinden" A. S. Makarenkos*. (p. 148-158). Bremen: Temmen.

Andriy Tkachenko, Olena Zhdanova-Nedilko

TWO IMAGES OF MAKARENKO'S MAIN OPPONENT: VARIABILITY OF VALENTINA DUCHEN'S LIFE PATH

The article is devoted to the coverage of the eventful life path of A. Makarenko's main ideological opponent – an active revolutionary, a well-known figure in national education, author of numerous pedagogical publications Valentina Diushen.

The nature of V. Diushen's social origin and education, details of her revolutionary and educational-managerial activity, publishing activity are revealed, little-known biographical information about her family members is presented: the first husband – Borys Diushen, the second husband – Volodymyr Aussem, son – Ihor Diushen. The chronology of all known controversial moments of professional dialogue of V. Diushen and A. Makarenko is presented in detail. For the first time in the Makarenko literature, documentary evidence of A. Makarenko's reports on V. Duchen's affiliation with the Trotskyi opposition is presented.

The set of found materials presents Valentina Diushen as a large-scale personality of a highly professional, active, able-bodied, and principled figure in the history of national education. However, it is the ambiguity, the contradiction of this figure that determines its opposed assessments by contemporaries.

The conflict between Makarenko and Diushen must be viewed in two planes, the objective and the subjective. On the one hand, the tension of their professional relations as representatives of innovative pedagogy is evidence of the struggle that always accompanies the assertion of any new doctrine. On the other hand, both of these figures were extremely bright, original figures and, at the same time, extremely ambitious personalities. At the same time, the ambition and irresistibility of V. Diushen towards the self-confident but non-partisan head of the provincial institution were dictated by its administrative status, membership in the political elite, and metropolitan education and social background.

So far, it is difficult to explain whether Diushen's opposition in any way influenced her pedagogical views, but it should be noted that A. Makarenko in his criticism of her makes a special emphasis on this circumstance.

Keywords: *Valentyna Maksymilianivna Diushen; Anton Semenovych Makarenko; system of social education; trotskyism; Poltava/Kharkiv labor colony named after M. Gorkiy; Children's labor commune named after F. E. Dzerzhinsky; People's Commissariat of Education of Ukraine.*

References

- “Ty nauchila menja plakat...” (*Perepiska A. S. Makarenko s zhenoj. 1927–1939*) [“You taught me to cry ...” (*Correspondence of A. S. Makarenko with his wife. 1927-1939*)]. (1994). (T. 1). Moscow: Vitjaz [in Russian].
- Alekseev, M. A., Kolpakidi, A. I., & Kochik, V. Ja. (2012). *Jenciklopedija voennoj razvedki. 1918–1945* [Encyclopedia of Military Intelligence. 1918–1945]. Moscow: Kuchkovo pole [in Russian].
- Bolshaja sovetskaja jenciklopedija* [Great Soviet Encyclopedia]. (1926). (T. 4). Moscow: Sovetskaja jenciklopedija [in Russian].
- Djushen, I. (1998). *Tipichnyj moskovskij pejzazh* [Typical Moscow landscape]. Retrieved from <http://lebed.com/1998/art723.htm> [in Russian]
- Djushen, V. (1926). Pervaja Vseukrainskaja konferencija detskih gorodkov [The First All-Ukrainian Conference of Children's Towns]. *Drug detej*, 8/9, 28-30 [in Russian].
- Djushen, V. (1964). O bolshoj zhizni [About big life]. *Novyj mir*, 11, 277-280 [in Russian].
- Filimonova, T. V. (2005). Diushen Valentyna Maksymilianivna [Duchen Valentina Maximilianovna]. In *Ukrainska pedahohika v personaliiakh* (Vol. 2, p. 224-229). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Gruzdeva, E. N. (2011). Valentina Maksimilianovna Djushen (Stranicy biografii) [Valentina Maximilianovna Duchenne (biography pages)]. In *Imja v istorii peterburgskoj shkoly*. (Vol. 3, p. 35-42). Sankt-Peterburg: Asterion [in Russian].
- Harkovskaja Okruzhnaja Kontrolnaja komissija KP(b) Ukrainy. Protokoly zasedanij partijnoj kollegii Okruzhnoj Kontrolnoj Komissii No. 17–41* [Kharkiv District Control Commission of the KP(b) of Ukraine. Minutes of meetings of the party board of the District Control Commission No. 17–41]. (1928). (F. P-9, Op. 1, Spr. 16, Ark. 129). Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Kharkiv [in Russian].
- Hillig, G. (Comp.). (1991). *Na vershine “Olimpa”*. *Podborka dokumentov o konflikte Makarenko s predstaviteljami ukrainskogo “socvosa”, (fevral’ – mart 1928 g.)* [At the top of “Olympus”. A selection of documents about the conflict between Makarenko and representatives of the Ukrainian “socvos”, (February – March 1928)]. Marburg [in Russian].
- Hillig, G. (1999). *Verblaßte Gesichter, vergessene Menschen: 28 Porträts von “Freunden” und “Feinden” A. S. Makarenkos*. (p. 148-158). Bremen: Temmen.
- Kirnoze, Z. I. (2018). Igor Borisovich Djushen: ot realizma k postmodernizmu [Igor Borisovich Duchen: from realism to postmodernism]. In *XXX Purishevskie chtenija. “Tezaurus i lichnost uchenogo”* (p. 48-49). Moscow: MPGU [in Russian].
- Kolpakidi, A. I. (2003). *Jenciklopedija sekretnyh sluzhb Rossii* [Encyclopedia of the secret services of Russia]. Moscow: AST; Astrel; Tranzitkniga [in Russian].
- Makarenko, A. S. (2003). *Pedagogicheskaja pojema* [Pedagogical poem]. Moscow: ITRK [in Russian].
- Makarovskij, D. B. (1971). Shtrihi k biografii [Biography strokes]. In *A. S. Makarenko: sbornik statej* (Vol. 8, p. 126-128). Lvov: Izd-vo Lvovskogo universiteta [in Russian].
- Ostromenckaja, N. F. (1928). Navstrechu zhizni [Towards life]. *Narodnyj uchitel*, 1/2, 42-77 [in Russian].
- Romanushko, M. S. *Galjorka na Sadovo-Spasskoj* [Gallery on Sadovo-Spasskaya]. Retrieved from <https://biography.wikireading.ru/258682> [in Russian]
- Zvenigorodskaja (Bloh), E. M. *Vospominanija dlja plemjannika* [Memories for a nephew]. Retrieved from <http://memoirs.memo.ru/memoir/show/id/387> [in Russian].

Одержано 24.09.2020 р.